

SO'Z-GAPLAR HAQIDA MULOHAZA

Sulaymonova Farida

**Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12664269>

Annotatsiya. O'zbek tilida shunday muloqot madaniyati mavjudki, so'zlovchi va tinglovchi orasidagi kommunikativ jarayonda bir-birining nutqi tugallanmasdan tushunishga yoki gapning to'liq mazmunini bir so'z bilan ifodalashga undaydi. Kishilar nutqini yengillashtirish, nutqiy ixchamlikni ta'minlash kabi xususiyatlarni o'zida mujassam etgan mana shunday gap turi – bu so'z-gap.

Kalit so'zlar: so'z-gap, sintaksis, bir bosh bo'lakli gap, tasdiq so'z gap, inkor so'z gap, so'roq so'z-gap.

So'z-gap bir so'zdan iborat bo'lgan, hech qanday tarkibiy qismlarga ajralmaydigan, boshqa so'zlar va vositalar bilan kengayish imkoniyatiga ega bo'lmagan gaplar sanaladi.

Masalan, - Mayli, qizim, - dedi kulimsirab. - Yoshing o'n yettiga ketyapti. ("Ikki eshik orasi", 73-bet).

So'z-gaplar, asosan, modal, his-hayajon ifodalaganligi uchun, ko'p hollarda, dialogik, ba'zan esa monologik matnlarda ko'p uchraydi:

- Labbay, oyijon!

- O'tir, mundoq, senam o'tir. ("Ikki eshik orasi", 76-bet).

So'z-gaplar kontekstda turli xil ma'nolarni ifodalab keladi:

Tasdiq ifodalovchi so'z-gap: *mayli, xo'p, bo'пти*. Masalan,

- Boyvachcha bo'lsang, ber bitta fonusingni!

- Xo'p! - Oqsoqol lavlagini og'ziga tiqdi.

Inkor ifodalovchi so'z-gap: *yo'q, also*. Masalan,

Yo'q, - dedi soqoli titrab. - Toshkanning vokzaliga borib keldik. ("Ikki eshik orasi", 203-bet).

So'roq, taajjub ifodalovchi so'z-gap: *labbay, xo'sh, xo'pmi* kabi. Masalan,

Xo'sh, malim bo'lsa nima qipti! Shoxi bormi? Qizingni oldidan o'tdingmi? ("Ikki eshik orasi", 136-bet).

His-hayajon ifodalovchi so'z-gap: - Rahmat, qizim! Yuzimni yorug' qilding, - dedi ovozi titrab. ("Ikki eshik orasi" 126-bet).

Kundalik hayotimizda kishilar orasida oddiy muomala qilishlarida tez-tez ishlatadigan juda ko'p so'zlarimiz so'z-gaplar sanaladi. Kishilarga iltifot, hurmat nuqtayi nazaridan qiladigan muomala vositalarimiz, jumladan, assalomu alaykum, yoqimli ishtaha, marhamat, salomat bo'ling, qulluq, osh bo'lsin, yaxshi boring, xush ko'rdik, labbay, jonim bilan, bajonidil, hormang, xush kelibsiz kabi birliklar ham shular jumlasidandir. Ushbu so'z-gaplarning deyarli barchasi iltifot mazmunini ifodalab keladi.

Bizningcha, barcha tillarda so'z-gaplardan samarali foydalaniladi. O.Prussovaning "Слова-предложения в современном немецком языке" nomli ishida namis tilidagi so'z-gaplarning o'ziga xos xususiyatlari va turlariga to'xtalib o'tilgan. Unda zamonaviy nemis tilining nazariy va sistem grammatikasida so'z-gaplarning ahamiyatiga to'xtalish barobarida ularning quyidagi xususiyatlari alohida ko'rsatiladi:

1. Soʻz-gap – bu nutqning oʻziga xos, shu jumladan, modal soʻzlar va kesimlar bilan paradigmatic darajada ifodalangan tarkibiy qismidir. Ular nutqning boshqa qismlaridan quyidagi mezonlar bilan farq qiladi: a) oʻzgarmaslik; b) kommunikativ maʼno; d) modal munosabatlarning ifodasi; e) nominativ vazifaning yoʻqligi; f) almashtirish vazifasi; g) alohida soʻzga emas, balki butun jumlagacha munosabat; h) faqat umumiy gapga savol bilan murojaat qilish; i) soʻz-gaplardan keyin inkorni shakllantirish.

2. Soʻz-gap soʻz oʻrnini bosuvchi vazifasini bajaradi [1]. Demak, oddiy gaplar orasida bitta soʻz yoki birikmalarning ajralmas qismi bilan ifodalangan gaplar guruhi ajralib turadi. Soʻz-gaplari (yoki boʻlinmas gaplar) – bu bitta soʻz yoki barqaror birikmadan iborat boʻlgan va soʻzlovchining vaziyatga hissiy yoki ixtiyoriy munosabatini bildiradigan gaplar (tasdiqlash yoki rad etish, rozilik yoki kelishmovchilik, harakatga undash), lekin ular munosabatning mohiyatini yoki tegishli vaziyatning tarkibiy qismlarini nomlamaydi. Soʻz-gaplar maxsus tarkibiy tur boʻlib, ularni ikki qismli gaplarga ham, bir qismli gaplarga ham kiritish mumkin emas. Ular gapning alohida aʼzolariga ega emas va nominativ vazifani bajarmaydi, chunki ular hech narsa demaydi. Bunday gapdan foydalanishning asosiy sohasi dialogik nutqdir. Ular faqat soʻzlashuv tiliga xosdir. Masalan: Yaxshi, rais odamgarchilik qipti! (“Ikki eshik orasi”, 149-bet).

Soʻz-gaplarni, bevosita, nutqdagi bajaradigan vazifasiga qarab bir necha guruhga boʻlish mumkin:

1. Tasdiq soʻz-gaplar. Masalan: U achinib Muzaffar tomonga qaradi. - Tabib koʻrdimi? - Ha, Komil tabib taxtakachlab qoʻyibdi. - Joni ogʻrigʻandir. - Bolmasa-chi! (“Ikki eshik orasi”, 44-bet). Ushbu gapda boʻlmasa-chi soʻzi ham boʻlishsizlik shakliga ega boʻlsa ham tasdiq maʼnosini ifodalab kelgan.

- Shunaqami, ha, mayli, - dedi-da, qiyiqchani sal boʻshatdi. («Ikki eshik orasi»124-bet)

2. Inkor soʻz-gaplar. - «*Alvasti koʻprik»ka boramizmi?- dedim hiqillab. - Yoʻq, sakkizinchi brigadaga!* («Ikki eshik orasi»42-bet). Baʼzi holatlarda yoʻq soʻzi soʻz-gap maʼnosida kelmasligi ham mumkin. Buni matn mazmunidan anglab olish kerak: *Qaysi kuni Robiya Koʻtarmaga borsa yoʻq ekansiz* («Ikki eshik orasi»171-bet). Soʻz-gap matn tarkibida noaniq boʻlgan javobni ifodalashi mumkin, uning maʼnosi bayonot va inkor oʻrtasidagi oraliqdir. Masalan: *Xumning boʻynidan changallab ichiga moʻraladim. Hech narsa koʻrinmaydi-yu, baribir tagida bir nima tipirchilayapti.* (“Ikki eshik orasi”, 26-bet).

3. Soʻroq soʻz-gaplar. - *Xoʻsh, nima boʻpti? - dedi qoʻlini paxsa qilib.— Ikki yoshning yulduzi yulduziga toʻgʻri kelgan boʻlsa, sen nimaga obidiyda qilasan, ahmoq xotin?* (“Ikki eshik orasi”163-bet). Konetakstda xoʻsh soʻzi, baʼzi hollarda, taqlid soʻz vazifasida kelib, soʻz-gapdan boshqa maʼnolarni ham anglatadi: - *Qashlab tursang-chi! - bobom menga gapirayotganini tushundim. Ildam borib, sigirning yoʻgʻon tomirlari boʻrtib turgan boʻynidan silay boshladim. - Xoʻsh, jonivor, xoʻsh.*

4. Ragʻbatlantiruvchi soʻz-gaplar. Bunday gaplar tinglovchiga taskin berishga, tinchlantirishga qaratilgan boʻladi. Masalan: - Yaxshi, rais odamgarchilik qipti! (“Ikki eshik orasi”149-bet).

5. His-hayajon ifodalovchi soʻz-gaplar: *Qoyil! Abduvali toʻgʻri aytgan ekan!* (“Ikki eshik orasi”28-bet);

Xullas, oʻzbek tilshunosligida kishilarning boshqalar fikriga munosabati tasdiq yoki inkor, his-hayajoni, iltifoti, taajjubi, soʻrogʻi kabi maʼnolarni ifodalashga xizmat qiladigan sodda gap turi – bu soʻz-gaplardir. Ular bir tarkibdan, baʼzi holatlarda esa biroz kengaygan birikmalar

bilan ifodalanadi. Biroq so'z-gaplarning kengayish holati judayam chegaralangan. Chunki uning asosoi vazifasi nutqiy muloqotni qisa va tushunarli qilishdan iborat.

References:

1. Прусова. О.В Слова-предложения в современном немецком языке. Автореферата кандидат филологических наук. [Диссертация на тему «Слова-предложения в современном немецком языке», скачать бесплатно автореферат по специальности ВАК РФ 10.02.04 - Германские языки \(dissercat.com\)](#)
2. Rahmonov N. Sodiqov Q. O'zbek tili tarixi.darslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. – Toshkent, 2009. – B.153.
3. Гуломов А. Содда гап.- Тошкент, 1955.– Б. 88.

